

DOI: [https://dx.doi.org/ 10.51788/tsul.jurisprudence.3.2./XKLI8986](https://dx.doi.org/10.51788/tsul.jurisprudence.3.2./XKLI8986)
UDC: 329(045)(575.1)

ZAMON BILAN HAMNAFAS KONSTITUTSIYAVIY ISLOHOTLAR: DOLZARBLIGI, AHAMIYATI VA ISTIQBOLGA YO'NALTIRILGANLIGI

Odilqoriyev Hojimurod To'xtamurodovich,
professor, yuridik fanlar doktori,
ORCID: 0000-0003-1417-7854
e-mail: domla5@mail.ru

Tulteev Ilyas Tavasovich,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Davlat va huquq nazariyasi kafedrası professori,
yuridik fanlar doktori
ORCID: 0000-0002-4321-2329
e-mail: itulteev@gmail.com

Annotatsiya. Maqola mamlakatimizda amalga oshirilayotgan konstitutsiyaviy islohotlar tahlili va e'lon qilingan Konstitutsiyaviy qonun loyihasi referendumining siyosiy-huquqiy ahamiyatiga bag'ishlangan. Unda yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi loyihasining asosiy mazmun-mohiyati, muhim xususiyatlari va kiritilayotgan yangi konstitutsiyaviy qoidalar ilmiy talqin etilgan. Loyihaning bir qator moddalarini yanada mukammallashtirishga oid taklif hamda mulohazalar ilgari surilgan. Konstitutsiyaviy islohotlar o'tkazish zaruriyatini asoslovchi dalillar keltirildi hamda Asosiy qonunni yangilash zaminiga qo'yilgan quyidagi g'oyalar, ya'ni inson qadrini ulug'lash; ahamiyati dunyo miqyosida e'tirof etilayotgan xalqparvar adolatli ijtimoiy davlatni barpo etish, fuqarolarning daxlsizligi huquqi va qonuniy manfaatlarini ta'minlashning konstitutsiyaviy kafolatlarini kuchaytirish, odamlarning ish bilan ta'minlanganligi va mehnat qilishi uchun munosib shart-sharoitlar yaratish, xususiy mulkning qonuniy muhofazasini kuchaytirish, oila institutining konstitutsiyaviy asoslarini mustahkamlash, fuqarolik jamiyati institutlari tashabbuskorligini rag'batlantirish kabi normalar sharhlab berildi. Shuningdek, xalq hokimiyatchiligining real amal qilishi huquqiy mexanizmlarini takomillashtirishga oid masalalar ilmiy tahlil etildi. Bundan tashqari, fuqarolarning odil sudlov himoyasida bo'lish, advokatura instituti xizmatidan foydalanish, shaxs aybsizligi prinsipining konstitutsiyaviy asoslarini yanada mukammallashtirish, parlament nufuzini oshirish, uning oldida hukumat va boshqa davlat organlari hisobdorligini oshirish, qonun ijodkorligi sifatini yaxshilashga taalluqli yangi qoidalarning muhimligi hamda ahamiyati qo'shimcha dalillab berildi.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, konstitutsiyaviy islohotlar, inson qadrini ulug'lash, ijtimoiy davlat, fuqarolar huquqlarining kafolatlari, referendum, konstitutsiyaviy-huquqiy mexanizmlar, xususiy mulk, demokratik qadriyatlar, qonunchilik tashabbusi, yuridik texnika.

СОВРЕМЕННЫЕ КОНСТИТУЦИОННЫЕ РЕФОРМЫ: АКТУАЛЬНОСТЬ, ЗНАЧЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВНАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ

Одилкориев Ходжимурод Тухтамуродович,
доктор юридических наук, профессор

Тулътеев Ильяс Тавасович,
доктор юридических наук, профессор
кафедры «Теория государства и права»
Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. Статья посвящена анализу происходящих в стране широкомасштабных конституционных реформ и политико-правового значения объявленного референдума по поводу проекта Конституционного закона. В ней научному осмыслению подвергаются основное содержание и сущность, важные особенности, а также предлагаемые новые конституционные положения проекта новой редакции Конституции Республики Узбекистан. Выдвигаются предложения и замечания, направленные на дальнейшее совершенствование ряда статей проекта. Приведены дополнительные аргументы, обосновывающие необходимость проводимых конституционных реформ, а также прокомментированы следующие основные идеи, положенные в основу обновления Основного закона, а именно: возвышение человеческого достоинства, создание гуманного справедливого социального государства, значение которого признается на мировом уровне, усиление конституционных гарантий, обеспечение права гражданина на неприкосновенность и законных интересов, обеспечение благоприятных условий для занятости и трудовой деятельности людей, укрепление правовой защиты частной собственности, укрепление конституционных основ института семьи, стимулирование инициатив институтов гражданского общества. Также были научно проанализированы вопросы, связанные с совершенствованием правовых механизмов функционирования народовластия. В статье также приводятся дополнительные аргументы в пользу вносимых в Конституцию новых статей и норм относительно: прав граждан быть под защитой правосудия, пользования услугами адвоката, дальнейшего расширения реализации принципа презумпции невиновности, повышения роли парламента, обеспечения подотчетности ему правительства и других государственных органов, а также улучшения качества законотворчества.

Ключевые слова: Конституция, конституционные реформы, возвышение человеческого достоинства, социальное государство, гарантии прав граждан, референдум, конституционно-правовые механизмы, частная собственность, демократические ценности, законодательная инициатива, юридическая техника.

MODERN CONSTITUTIONAL REFORMS: RELEVANCE, SIGNIFICANCE AND PERSPECTIVE FOCUS

Odilgoriev Khojimurod Tukhtamurodovich,
Professor, Doctor of Law

Tulteev Ilyas Tavasovich,
Professor, Department of Theory of State and Law,
Tashkent State University of Law,
Doctor of Law

Abstract. The article is devoted to the analysis of the large-scale constitutional reforms taking place in the country and the political and legal significance of the announced referendum on the project Constitutional Law. In it, the main content and essence, important features, as well as proposed new constitutional provisions of the project new edition of the Constitution of the Republic of Uzbekistan are subjected to scientific understanding. Suggestions and comments are put forward aimed at further improvement of a number of articles of the project. Additional arguments are given justifying the need

for ongoing constitutional reforms, as well as commented on the following main ideas that form the basis for updating the Basic Law, namely the exaltation of human dignity, the creation of a humane, just and social state, the importance of which is recognized on a global scale, the strengthening of constitutional guarantees for ensuring the right of a citizen to immunity and their legitimate interests, ensuring favorable conditions for employment and labor activity of people, strengthening the legal protection of private property, strengthening the constitutional foundations of the institution of the family, stimulating the initiative of civil society institutions. Also, issues related to the improvement of the legal mechanisms for the functioning of people's power are scientifically analyzed. The article also provides additional arguments in favor of new articles and norms being introduced into the Constitution, regarding the rights of citizens to be protected by justice, to use the services of a lawyer, to further expand the implementation of the principle of the presumption of innocence, to increase the role of parliament, to ensure accountability of the government and other state bodies to it, as well as improving the quality of lawmaking.

Keywords: Constitution, constitutional reforms, elevation of human dignity, welfare state, guarantees of citizen's rights, referendum, constitutional and legal mechanisms, private property, democratic values, legislative initiative, legal technique.

Kirish

Shu kunlarda butun mamlakatda referendumga taqdim etilgan O'zbekiston Konstitutsiyasining yangi tahriri loyihasi muhokama qilinmoqda. Davlatimiz rahbari tashabbusi bilan mamlakatimiz Konstitutsiyasini yangilash g'oyasi, birinchidan, mamlakatimizni isloh qilish yo'lida bosib o'tilgan yo'lni har tomonlama tahlil qilish, ikkinchidan, strategik maqsad va vazifalarga asoslanadi [1]. Konstitutsiyaning yangilanishi mamlakatni modernizatsiya qilishning uzviy qismi ekanligini ta'kidlash lozim. Konstitutsiyani modernizatsiya qilish – Asosiy qonunning nafaqat sifat jihatidan o'zgarishi, balki uzviyligi va barqarorligini ta'minlash asosida uning tartibga solish salohiyatini yanada oshirishdan iboratdir.

Jamiyatimiz hayot tarzi va davlatchilik tizimini tubdan yangilash, mamlakatni jadal innovatsion rivojlantirish zarurati bunga tegishli huquqiy zamin yaratilishini taqozo etayotganligi tabiiy holdir. Bunday yangilanishlar va barcha sohada transformatsiyalashni ta'minlash, avvalo, Konstitutsiyani ushbu zamonaviy talablarga mos tarzda isloh qilish, shuningdek, amaldagi qonunchilik tizimini ham muayyan modernizatsiya qilishni kun tartibiga qo'ydi.

Material va metodlar

Mazkur ilmiy tadqiqot ishining obyektini O'zbekistonda konstitutsiyaviy islohotlar o'tkazishning nazariy-metodologik jihatlar va Asosiy qonunni yangilashning, davr talablariga mos tarzda takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari tashkil etadi. Tadqiqotning maqsadi – Konstitutsiyani mukammallashtirish va uning asosida butun qonunchilik tizimini modernizatsiya qilish tendensiyalari hamda yo'nalishlarini tahlil etishdan iborat. Tadqiqotning belgilangan maqsadlariga erishish uchun ilmiy izlanishning quyidagi metodlariga tayanildi: mamlakatimiz Konstitutsiyasi amal qilishi va takomillashuvi dialektikasini anglash uchun ilmiy bilishning tarixiylik, mantiqiylik, qiyosiy-huquqiy o'rganish, deduktiv analiz va sintez, ijtimoiy so'rov va h.k. Mualliflar mavzuni o'rganish jarayonida konstitutsiyaviy islohotlar doirasi-ga oid muayyan muammoli vaziyatlarni ham ilmiy tahlil etdilar.

Konstitutsiyaviy islohotlar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ilgari surgan quyidagi g'oyalar hamda asosiy yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirilmoqda:

– birinchidan, inson qadrini ulug'lash va uni izchil yuksaltirish Bosh qomusimizning

mag'ziga singdirilishi ustuvor vazifa sanaladi. Unda shaxsiy hayot daxlsizligi va uning kafo-latlari oliy darajada mustahkamlanishi ko'zda tutiladi;

- ikkinchidan, Asosiy qonunimizda adolat-li va insonparvar davlat barpo etish maqsa-dida "ijtimoiy davlat" tamoyilini mustahkam-lash;

- uchinchidan, fuqarolik jamiyati insti-tutlari bo'lmish siyosiy partiyalar, ijtimoiy harakatlar, kasaba uyushmalari, ayol-qizlar va yoshlar tashkilotlari, ommaviy axborot vosita-lari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish tuzil-malari (mahallalar), uyushmalar, jamg'arma-lar va boshqa jamoat birlashmalarining o'rni, maqomini yanada mustahkamlash;

- to'rtinchidan, fuqarolar daxlsizligi-ni kafolatlash, uy-joyga bo'lgan huquqlarini ta'minlash;

- beshinchidan, Konstitutsiyada xusu-siy mulk himoyasini ta'minlash uchun zarur bo'lgan konstitutsiyaviy kafolatlarni kuchay-tirish. Mulkdor sud qarorisiz, o'zining rozili-gisiz, adolatli, tovon pulisiz mulkdan mahrum etilmasligini belgilash;

- oltinchidan, Asosiy qonunda insonning mehnat qilish va munosib turmush sharoit-lariga, ishsizlikdan himoyalaniishga bo'lgan huquqlarining ishonchli kafolatlarni ta'min-lash, kambag'allikni qisqartirish (kelgusida butunlay tugatish) – konstitutsiyaviy islo-hotlarning bosh maqsadidir;

- yettinchidan, oilaning konstitutsiyaviy asoslarini takomillashtirish maqsadida "oila erkak va ayolning ixtiyoriy roziligi va teng huquqliligi" asosida shakllantirilishini mus-tahkamlash;

- sakkizinchidan, fuqarolarning ekologi-yaga oid huquqlari va majburiyatlarini kons-titutsiyaviy normalarda aks ettirish;

- to'qqizinchidan, xalq hokimiyatchiligi real amal qilishi uchun zarur huquqiy me-xanizmlarni ifodalash hamda yanada kuchay-tirish.

Ana shunday yo'nalishlarda amalga oshi-rilayotgan konstitutsiyaviy islohotlar orqali

mamlakatimizda inson qadrini chinakami-ga oliy qadriyat, benazir ne'mat darajasiga ko'tarishga erishish mumkin. Buning uchun fuqarolarimizda yuksak huquqiy ong, konsti-tutsiyaviy-huquqiy madaniyat, Asosiy qonun-ga cheksiz hurmat hissini ham shakllantirish lozim.

Tadqiqot natijalari

Zamonaviy sharoitlarda konstitutsiyaviy islohotlarni o'tkazish murakkab ijtimoiy-siy-osiy jarayon bo'lib, uni muvaffaqiyatli, jami-yat va davlat rivojlanishi ehtiyojlariga mu-tanosib tarzda o'tkazish ham siyosiy, ham huquqiy jihatdan puxta ilmiy asoslangan yon-dashuvni talab etadi. Jumladan, "konstitut-siyaviy islohot" kategoriyasini ilmiy-nazariy talqin etish vazifasi alohida dolzarbdir. Zero, u konstitutsiyaviy huquq fanining alohida mustaqil yo'nalishiga aylanmoqda [3, 4].

"Konstitutsiyaviy islohotlar" nazariya-si so'nggi yillarda shakllanayotgan yangi ta'limot bo'lganligi bois uning ilmiy appa-rati tizimini yaratish uchun, avvalo, ushbu fenomenning ilmiy tushunchasi va ta'rifini ishlab chiqish muhimdir. U nafaqat Konstitut-siyaning rivojlanish dinamikasi, balki butun konstitutsiyaviy tuzum asoslari takomillashu-vi mohiyatini anglatadi.

Ilmiy adabiyotlarda konstitutsiyaviy islo-hotlar uzviy va muntazam davomiylik kasb etuvchi jarayon sifatida talqin etilmoqda. Konstitutsiyaning barqarorligi uning muhim sifati bo'lishi barobarida, u muayyan o'zga-rishlardan ham xoli bo'lolmaydi. «Konstitut-siya ham dogma, qotib qolgan qonun emas. U ham jamiyat va davlat miqyosidagi ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlar, institutlar o'zga-rib, rivojlanib borgan sayin ularga muta-nosib ravishda o'zgaradi, ya'ni isloh etib bo-riladi» [5, 396-b].

Amalga oshirilayotgan hozirgi konstitutsi-yaviy islohotlarning xususiyatlari va tenden-siyalarini inobatga olgan holda, uning quyida-gi ta'rifini keltirish mumkin: konstitutsiyaviy islohot – jamiyatda kechayotgan ijtimoiy-iqti-sodiy, huquqiy, tashkiliy, ma'naviy-ma'rifiy

shart-sharoitlarga asoslangan holda, Konstitutsiyani to'liq yoki qisman o'zgartirishga yo'naltirilgan siyosiy-huquqiy jarayon bo'lib, u mavjud qonunchilik tizimi va butun konstitutsiyaviy tuzum mazmuni o'zgarishi hamda takomillashuvini keltirib chiqaradi [2, 19-b].

Huquqshunoslik fanida konstitutsiyaviy rivojlanish, konstitutsiyaviy islohotlar mohiyatini talqin etishga turlicha yondashuvlar shakllanmoqda. Ayrim mutaxassislar fikriga ko'ra, konstitutsiyaviy mafkura tegishli qonunchilik hamda amaliyot mushtarakligi bo'lib, u konstitutsiyaviy siyosiy jarayon amaliyoti va konstitutsiyaviy prinsiplar, institutlar va norma harakati, ularni muhofazalash kafolatlari amalga oshirilishini nazarda tutadi [4, 24-b].

Ikkinchi guruh olimlar – konstitutsiyaviy rivojlanish (islohot) deganda, Konstitutsiyada aks ettirilgan qadriyatlar, konstitutsiyaviy davlat tuzumi, institutlar, moddiy va tashkiliy tuzilmalar tizimi o'zgarishini anglaydilar [3, 7-23-b]. Uchinchi toifa – fransuz tadqiqotchisi J.-l. Shabo va vengriyalik A. Shayo konstitutsionalizmni jamiyat barqarorligi maqsadlariga davlat hokimiyati o'zini o'zi cheklashi deb tushunadilar hamda konstitutsiyaviy islohotlar natijasida ushbu demokratik tendensiya kuchayishini ta'kidlaydilar [6, 50-51-b; 7-b, 20-b].

Ma'lumki, 2023-yil 10-martda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi qarori va Senatning 14-martdagi uni ma'qullashga oid qaroriga [7] muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilib, uning yangi tahririni tasdiqlash to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy qonunining loyihasi matbuotda e'lon qilindi. Bu esa mamlakatimizdagi konstitutsiyaviy islohotlarning yangi bosqichini anglatadi.

Mazkur qonun loyihasining 2023-yil 30-aprel kuni umumxalq referendumida ovozga qo'yilishi ma'lum qilindi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy qonuni loyihasining quyidagi eng muhim o'ziga xos xususiyatlari, yangiliklarini alohida ta'kidlash o'rinli.

Yangilanayotgan Konstitutsiyamiz loyihasi muhokamasi ikki bosqichda amalga oshirildi. Dastlab 2022-yilning avgustiga qadar mamlakat aholisidan 60 mingdan ziyod takliflar kelib tushdi [8]. Konstitutsiya loyihasi umumxalq muhokamasiga qo'yilgach, ommaviy axborot vositalari, internet tarmoqlari orqali u bilan 5 million aholi tanishib chiqib, 150 mingdan ortiq taklif va mulohazalar bildirildi [9]. Shu asosida Konstitutsiyaviy komissiya 2023-yilning yanvar-fevral oylari oxirigacha loyihani takomillashtirish ustida ish olib bordi.

Amaldagi Konstitutsiya 128 moddadan iboratligi barchaga ayon. Referendumga qo'yilayotgan Konstitutsiyaviy qonun loyihasida Asosiy qonunimizning moddalari 155 tani tashkil etmoqda. Agar amaldagisida 275 ta norma mavjud bo'lgan bo'lsa, yangilanayotgan Konstitutsiyada ularning soni 434 tani tashkil etmoqda. Boshqacha aytganda, Bosh qonun matnining qariyb 65 foizi yangilanmoqda [10].

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning asosiy novellalari quyidagilardan iborat:

Avvalo, uning 1-moddasida "O'zbekiston – boshqaruvning respublika shakliga ega bo'lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat" ekani qat'iy belgilab qo'yilmoqda.

Ikkinchidan, inson huquq va erkinliklarini ta'minlash davlatning oliy maqsadi deb belgilanmoqda. Unda inson huquqlariga oid normalar 3 barobardan ziyod oshib, inson huquq va erkinliklari qonunlarning, barcha vazirlik va davlat idoralari faoliyatining mazmuniga aylanishi qat'iy talab sifatida mustahkamlanmoqda. Qonunlardagi noaniqliklar inson (fuqaro)lar foydasiga hal bo'lishi shart deb ta'kidlanmoqda.

Uchinchidan, davlat organlari tomonidan insonga nisbatan qo'llanadigan huquqiy ta'sir choralari mutanosiblik prinsipiga asoslanishi va qonunlarda nazarda tutilgan maqsadlarga

erishish uchun yetarli bo'lishi lozimligi belgilanayotgani e'tiborga molik.

To'rtinchidan, insonning yashash huquqi qonun bilan muhofaza qilinishi, fuqarolarning erkinligi va shaxsiy daxlsizligi, uning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini sudning asoslantirilgan qarorisiz cheklanishi mumkin emasligi, shuningdek, shaxsning aybsizlik prezumpsiyasi tamoyilining konstitutsiyaviy asoslari hamda kafolatlari sezilarli tarzda kuchaytirilmoqda. Odil sudlovni amalga oshirishda "Xabeas korpus" va "Miranda qoidasi" institutlari yanada kengaytirildi.

Beshinchidan, fuqarolarning huquqiy muhofazasi, ularning malakali yuridik yordam olish, xususan, advokat ko'magidan foydalanish kafolatlari kuchaytirildi. Advokatura institutining konstitutsiyaviy asoslarini qamrab oluvchi alohida yangi bob nazarda tutildi.

Oltinchidan, samarali, ixcham va xalqchil davlat boshqaruvi tizimi joriy etilmoqda. Parlamentarizm institutlarini kuchaytirish sari dadil qadam qo'yilmoqda*:

- unga ko'ra, Qonunchilik palatasi va Senatning vakolatlari sezilarli darajada kengaymoqda, ikki palata ishidagi takrorlanishlar bartaraf etilib, har birining mas'uliyat sohasi aniq belgilanmoqda;

- xususan, Qonunchilik palatasining mutlaq vakolatlari amaldagi 5 tadan 12 taga, Senatda esa 14 tadan 18 taga ko'paymoqda;

- Konstitutsiyada Senat oldiga qo'yilayotgan yangi vazifalardan kelib chiqib, uni ixcham, xalqchil va hududlar manfaatini ifoda etadigan idoraga aylantirish bo'yicha yangi normalar ko'zga tutilmoqda;

- xususan, senatorlar sonini hozirgi 100 nafardan 65 nafarga tushirish, bunda har bir hududdan teng ravishda 4 tadan senator saylanishi, Prezident tomonidan tayinlanadigan senatorlar soni esa 16 tadan 9 taga kamaytirilishi belgilanmoqda;

- yettinchidan, Vazirlar Mahkamasi tarkibini shakllantirish, Bosh vazir va hukumat a'zolarini tayinlash, ularning parlament oldidagi hisobdorligini yanada kuchaytirish-

ning huquqiy mexanizmlari takomillashtirilmoqda. Mahalliy hokimiyat tuzilmalarining konstitutsiyaviy asoslari mukammallashtirilmogda. Viloyatlar, Toshkent shahri, tuman va shaharlar hokimlari Xalq deputatlari kengashlariga rahbarlik qilishi amaliyoti bekor qilinmogda. Mahalliy ijro etuvchi va vakillik hokimiyati vakolatlarining taqsimlanishi prinsipi konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanmogda;

- sakkizinchidan, fuqarolarning iqtisodiy faoliyati, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinliklarining konstitutsiyaviy kafolatlari takomillashtirilmoqda. Xususiy mulk daxlsizligi, undan mulkdor qonunda nazarda tutilgan hollar va tartibdan tashqari hamda sudning qaroriga asoslanmagan holda mahrum etilishi mumkin emasligi ta'kidlanmogda [9].

Tadqiqot natijalari tahlili

Konstitutsiyaviy islohotlar nazariyasi va amaliyoti tahlilining asosiy maqsadi – ushbu islohotlarning mohiyatini anglab yetish, uning mazmuni va xususiyatlarini ochib berish, konstitutsiyaviy qonunchilik va amaliyot rivojlanishi qonuniyatlarini va tendensiyalarini tadqiq etishdir. Tahlillarning ko'rsatishicha, konstitutsiyaviy islohotlar amaliyoti bilan ularni ilmiy-nazariy talqin qilish o'rtasida muayyan uzilish mavjud, boshqacha aytganda, ilmiy tadqiqotlar konstitutsiyaviy amaliyotdan ortda qolmogda, sodir bo'layotgan konstitutsiyaviy islohotlarni sharhlash va izohlash bilan cheklanilmogda [11]. Shu bois bu boradagi ilmiy izlanishlarni jadallashtirish, ularning samarasini oshirish lozim.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, umumxalq referendumiga taqdim etilgan konstitutsiyaviy qonun loyihasidagi ayrim qoidalarni tahririy jihatdan yanada mukammallashtirishga oid ba'zi mulohazalarni bildirish o'rinli bo'lar edi, deb o'ylaymiz:

1. Konstitutsiyaviy qonun loyihasining 98-moddasi qonunchilik tashabbusi huquqi instituti va ushbu huquqni amalga oshirish vakolatiga ega subyektlar masalasiga bag'ish-

langan. Unda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qoraqalpog'iston Respublikasi (oliy vakillik organi orqali), Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlari, Vazirlar Mahkamasi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, Oliy sudi va Bosh prokurori bu huquqni parlamentning quyi palatasiga tayyor qonun loyihasini kiritish orqali amalga oshirishi belgilangan. Moddaning uchinchi qismida O'zbekistonning yuz ming nafardan kam bo'lmagan fuqarolari, Senat, Inson huquqlari bo'yicha vakil (Ombudsman), Markaziy saylov komissiyasi qonunchilik takliflarini qonunchilik tashabbusi tartibida Qonunchilik palatasiga kiritishga haqli ekanligi ko'rsatilgan.

Demak, moddaning mazmunidan ayon bo'ladiki, mazkur huquqning obyekti: ham "tayyor qonun loyihasi", ham "qonunchilik taklifi". Qonunchilik tashabbusi huquqining subyektlari ikki toifa tarzida belgilanmoqda.

Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud va Bosh prokuror faqat o'z vakolati doirasiga kiruvchi masalalar bo'yicha qonunchilik tashabbusi huquqini amalga oshiradilar. Amalda esa Konstitutsiyaviy sud barcha qonunlarning Konstitutsiyaga mosligini aniqlaydi; Bosh prokuror va unga bo'ysunuvchi prokurorlar barcha qonunlarning aniq ijrosini nazorat qiladi; Oliy sud va boshqa barcha sudlar qonunchilikning barcha soha hamda tarmoqlariga oid (iqtisodiy, mulkiy, tadbirkorlik, investitsiyalar, ma'muriy, fuqaroviy, oila va nikoh, mehnat, soliq va boj munosabatlari, yer, suv, ekologiya, jinoyat va boshqa) normalarni amaliyotda qo'llaydilar. Shu bois ularning o'z vakolatlari doirasini chegaralash imkonsiz.

Chamasi, qonunchilik tashabbusi huquqining har ikki obyektini nazarda tutgan holda ushbu huquq subyektlarini teng talqin etish ma'qul ko'rinadi.

Fuqarolar ko'rib chiqilayotgan huquqning yangi, maxsus subyektiga aylanadi. Ma'lumki, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolarning qonun ijodkorligi jarayonida keng ishtirok etayotgani qabul qilinayotgan

qonunlarning sifati va ijtimoiy asosini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bois saylov huquqiga ega bo'lgan fuqarolardan kamida yuz ming nafardan iborat bo'lgan fuqarolarning qonunchilik tashabbusi sifatida Qonunchilik palatasiga qonunchilik taklifi kiritish huquqi to'g'risidagi norma kabi yangilik muhim ahamiyat kasb etadi. Bu huquqning konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanishi e'tiborli, albatta. Biroq xalq qonunchilik tashabbusining haqiqiy subyekti, qonunlar yaratuvchisiga aylanishi uchun qonun loyihasi tashabbuskorlari sonining miqdoriy malakasini kamaytirish maqsadga muvofiqdir.

Hozirgi kunda davlat rahbarining 2018-yil 22-yanvardagi PF-5308-son Farmoni hamda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashi va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati kengashining 2019-yil 2-fevraldagi 2310-III/PK-503-sonli qo'shma qarori asosida "Mening fikrim" Jamoatchilik tashabbuslarining yagona platformasi faoliyat ko'rsatmoqda. Unga ovozlar bilan qo'llab-quvvatlanadigan qonun loyihasini kiritish mumkin: kamida o'n mingta – parlamentga, kamida besh ming – mahalliy vakillik organiga. Fikrimizcha, mazkur miqdoriy talabda (10 ming) to'xtash mumkin, chunki bu qonunchilik faoliyatida fuqarolik tashabbusining namoyon bo'lishiga rag'bat beradi.

2. Loyihaning 95-moddasi 17-bandida "Senatning Qonunchilik palatasi tarqatib yuborilgan davrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qonunlarni qabul qilishga doir vakolatlarini bajarishi" nazarda tutilgan. Bikameralizm (ikki palatali parlament) prinsipi mohiyatiga ko'ra, quyi palata tarqatib yuborilgan vaziyatda bir palata, ya'ni Senatning qonunlarni qabul qilishi istisno etiladi.

3. Huquqshunoslikda qonunning tili, undagi normalarning matni, mazmuni aniq, ma'nodor, lo'nda, qisqa, barchaga bir xilda tushunarli bo'lishiga alohida e'tibor qaratiladi. Shu bois loyihaning ba'zi iboralari va tahririga aniqlik kiritish foydali bo'lar edi.

Masalan, uning 42-moddasida “Har kim munosib mehnat qilish... huquqiga ega” deb mustahkamlangan. Bu o‘rinda quyidagi tahrir ma’qul ko‘rinadi:

“Har kimning mehnat qilishi uchun munosib shart-sharoitlarning yaratilishi kafolatlanadi”.

Loyihaning 46-moddasida “Qonunda belgilangan pensiyalar, nafaqalar va boshqa turdagi ijtimoiy yordamlarning miqdori rasman belgilangan eng kam iste’mol xarajatlaridan past bo‘lishi mumkin emas” degan norma mustahkamlangan. Ushbu fikrni o‘ylab ko‘rish lozim va uni shaxsning iste’mol savati darajasini aks ettiruvchi yagona miqdor emas, balki xarajatlar to‘plamini belgilash sifatida talqin qilish mumkin. Mazkur normaning ma’nosini to‘g‘ri aks ettirish uchun uni quyidagi tahrirda bayon etish maqsadga muvofiq: “Qonunda belgilangan pensiyalar, nafaqalar va boshqa turdagi ijtimoiy yordamlar miqdori eng kam iste’mol xarajatlarining rasman belgilangan darajasidan past bo‘lishi mumkin emas...”

Shuningdek, 76-moddada oila nikohlanuvchilarning ixtiyoriy roziligiga asoslanishi ko‘rsatilgan. Mazkur o‘rinda nikohlanuvchilar emas, balki “erkak va ayolning ixtiyoriy roziligi asosidagi ittifoqi” deyish to‘g‘ri bo‘lsa kerak. Bu xalqimizning milliy, diniy va axloqiy qadriyatlarini hamda an‘analariga ham to‘liq mos keladi. Bundan tashqari, ushbu ifoda onalik va otalikni himoya qilishga bag‘ishlangan va nikoh tomonlarining gender xususiyatlarini hisobga olgan holda, 78-modda normasiga ham muvofiqdir.

Yangilanayotgan Konstitutsiyamizning Muqaddimasida: “O‘zbekistonning yagona xalqi” iborasi qo‘llangan. Loyihaning rus tilidagi matnida “единый народ Узбекистана” deyilgan. O‘zbek tilidagi matnda “единый” emas, “единственный” so‘zining ma’nosi berilgan. Shu bois Muqaddimaning o‘zbekcha matnida “yagona” so‘zi o‘rniga “mushtarak” iborasini qo‘llash o‘rinli. Bu ibora uyushgan, bir butun bo‘lib birlashgan, jipslashgan degan ma’noni beradi.

4. Loyihaning 56-moddasida: “Inson huquqlarini himoya qilish milliy institutlari inson huquq va erkinliklarini himoya qilishning mavjud shakl va vositalarini to‘ldiradi, fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga, inson huquqlari madaniyatini yuksaltirishga hissa qo‘shadi”, deb belgilangan. Ushbu normadan mamalakatda mavjud inson huquq va erkinliklarini himoya qilishning shakl va vositalari inson huquqlarini himoya qilish milliy institutlariga tegishli emas, degan ma’no kelib chiqadi. Aslida, inson huquqlarini ta’minlash sohasidagi milliy institutlar tarkibiga sud, prokuratura, ichki ishlar, adliya, ombudsman, Inson huquqlari bo‘yicha milliy markaz va boshqa davlat organlari kiradi. Nodavlat muassasalariga esa advokatura va faoliyati shu mavzuga oid tegishli jamoat tashkilotlari kiradi. Shundan kelib chiqib, mazkur normaning quyidagi tahriri ma’qul ko‘rinadi: “Nodavlat inson huquqlarini muhofazalovchi tashkilotlar mavjud davlat institutlari, inson huquq va erkinliklarini himoya qilishning shakl va vositalarini to‘ldiradi, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va madaniyatini yuksaltirishga hissa qo‘shadi”.

5. Qonunchilik texnikasi nuqtayi nazaridan 61-moddada tautologiya mavjud: “Fuqarolar O‘zbekiston xalqining tarixiy, ma’naviy, madaniy, ilmiy va tabiiy merosini himoya qilishga majburlarlar. Tarixiy, ma’naviy, madaniy, ilmiy va tabiiy meros davlat tomonidan muhofaza qilinadi. Ushbu me’yorni uning ma’nosiga zarar yetkazmasdan quyidagicha umumlashtirish mumkin: “Fuqarolar O‘zbekiston xalqining davlat tomonidan muhofaza qilinadigan tarixiy, ma’naviy, madaniy, ilmiy va tabiiy merosini asrab-avaylashga majburlarlar”. Bu yerda XI bob davlatning emas, balki fuqarolarning burchlariga bag‘ishlanganligini ham inobatga olish kerak.

6. Loyihaning 94- va 95-moddalarida parlament palatalarining deputatlar va senatorlar umumiy sonining kamida uchdan ikki qismi-ning ko‘pchiligi tomonidan o‘z-o‘zini tarqatib yuborish to‘g‘risida qaror qabul qilish huquqi berilgan. Shu bilan birga, 95-moddaning

17-bandi Senatga Qonunchilik palatasi tarqatib yuborilgan paytda umuman parlamentning qonunlarni qabul qilish vakolatlarini (Konstitutsiya va Konstitutsiyaviy qonunlar bundan mustasno) amalga oshirish huquqini beradi. Biroq Qonunchilik palatasining mutlaq vakolatlariga bag'ishlangan 94-moddada shunga o'xshash vaziyat e'tibordan chetda qolgan. Senat o'z-o'zidan tarqatib yuborilgan taqdirda quyi palata tomonidan qabul qilingan qonunni tasdiqlash masalasi ochiq qolmoqda. Bu bo'shliqni tegishli normani belgilash orqali bartaraf etish mumkin, deb hisoblaymiz.

Ushbu o'rinda bildirilgan fikrlar mamlakat Konstitutsiyasini yangilash zarurati va ahamiyatini aslo kamaytirmaydi. Ular faqat ba'zi qoidalarni oydinlashtirishga, unda mustahkamlangan normalarning aniqligi va ravshanligini oshirishga qaratilgan. Ishonamizki, yangilangan O'zbekiston Konstitutsiyasi nafaqat mamlakatda keyingi tub islohotlarni amalga oshirishning huquqiy kafolati, balki yangi O'zbekistonning muvaffaqiyatli qurilishi uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Asosiy Qonunning strategik yo'nalishi va prognostik ahamiyati yangi Konstitutsiyada belgilangan g'oyalar va tamoyillar mamlakatning kelgusi o'n yilliklar davomida rivojlanishini belgilab berishi bilan izohlanadi.

Xulosalar

Mamlakatimizning istiqboldagi konstitutsiyaviy rivojlanishini bashorat qilib, quyida-

gi uchta omilni ta'kidlash zarur. Birinchisi, konstitutsiyaviy model va tuzilishini to'xtatib qo'yish mumkin emas. Hatto Buyuk Britaniya, AQSh, Fransiya kabi ilg'or mamlakatlar tajribasi ham Konstitutsiya va qonun hujjatlarida belgilangan davlat va huquq tizimining muntazam o'zgarishidan dalolat beradi. Ikkinchisi, konstitutsiyaviy tuzilmani qonuniy tartibga solishning to'liqligi va tabaqalanishi mamlakatdagi mahalliy mintaqalarning yanada rivojlanishi, uning yutuqlari va ustuvorliklariga qarab o'zgaradi. Uchinchisi, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan konstitutsiyaviy islohotlarning mazmunini ilmiy tadqiq va tahlil etishga jiddiy e'tibor qaratib, uning metodologik asoslarini ishlab chiqish, bu boradagi ilmiy tadqiqotlarning yo'nalishlari va kompleks izlanishlarning mavzuiy mundarijasini belgilab olish maqsadga muvofiq.

Shunday qilib, O'zbekistonning konstitutsiyaviy rivojlanish istiqbollari konstitutsiyaviy tuzumning barqarorligi, Konstitutsiyada jamiyat qadriyatlarining ifodalanishi bilan bog'liq. Aynan Konstitutsiya jamiyat va davlat rivojlanishining ustuvor yo'nalishlarini qonuniy mustahkamlaydi va konstitutsiyaviy tartibga solish darajasiga ko'taradi, jamiyatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotida demokratik qadriyatlarni amalga oshirishning yangi huquqiy mexanizmlarini belgilaydi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 29 yilligi munosabati bilan O'zbekiston xalqiga yo'llagan bayram tabrigi [Holiday greetings of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the people of Uzbekistan on the occasion of the 29th anniversary of the adoption of the Constitution of the Republic of Uzbekistan]. Available at: <https://president.uz/uz/lists/view/4815>
2. Kireyev V.V. Teoreticheskiye problemy reformirovaniya Konstitutsii RF [Theoretical problems of reforming the Constitution of the Russian Federation]. PhD thesis. Chelyabinsk, 2010.
3. Weiler J.H., Wind M. Introduction. European Constitutionalism Beyond the State. 2003.

4. West R. Constitutional Culture or Ordinary Politics: A Reply to Reva Siegel. Georgetown Law Faculty Publications and Other Works, 2006, p. 266. Available at: <https://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/266/>.
5. Odilqoriyev X.T. Konstitutsiya va ijtimoiy davlatchilik [Constitution and social state]. Tashkent, Yuridik avlod Publ., 2022.
6. Shabo J.L. Konstitutsiya i konstitutsionalizm. Analiz ponyatiy [Constitution and constitutionalism. Concept Analysis]. *Polis*, 1998, no. 6.
7. Senat Konstitutsiya bo'yicha referendum o'tkazishni ma'qulladi [The Senate approved holding a referendum on the Constitution]. Available at: <https://yuz.uz/news/senat-konstitutsiya-boyicha-referendum-otkazishni-maqulladi>
8. Konstitutsiya yangilanishiga qanday zarurat bor? [What is the need to update the Constitution?]. Available at: <https://meningkonstitutsiyam.uz/uzc/news/konstitutsiyani-yangilashga-qanday-zarurat-bor>
9. Telegram channel. Available at: https://t.me/Rasmiy_xabarlar_Official/28387
10. Amaldagi Konstitutsiyaga 27 ta yangi modda kiritilib, moddalar soni 155 taga oshmoqda [27 new articles have been added to the current Constitution, increasing the number of articles to 155]. Available at: <https://xs.uz/uzkr/post/amaldagi-konstitutsiyaga-27-ta-yangi-modda-kiritilib-moddalar-soni-155-taga-oshmoqda>
11. Tulteev I. Modernizatsiya konstitutsionnogo zakonodatelstva Uzbekistana: nekotorye itogi i perspektivy [Modernization of the constitutional legislation of Uzbekistan: some results and prospects]. *Bulletin of TSUL*, 2015, no. 3.
12. Bobrova N. A. Konstitutsionnyy stroy i konstitutsionalizm v Rossii [Constitutional system and constitutionalism in Russia]. Moscow, 2003.
13. Shayo A. Samoogranicheniye vlasti [Self-limiting power]. Moscow, Yurist, 2001.
14. Strong responsibility and strong executive discipline an important factor of the effective activity of state authorities. Available at: <https://antimon.gov.uz/uzb/shahsiy-masuliyat-va-mustahkam-ijro-intizomi-davlatorganlari-samarali-faoliyatining-muhim-omili>
15. Islomov Z.M. Konstitutsiya va huquq ustunligi [Constitution and rule of law]. Tashkent, 2013.
16. Mazzone J. The Creation of a Constitutional Culture. *Tulsa Law Review*, 2005, no. 40.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2023-YIL 2-SON

VOLUME 3 / ISSUE 2 / 2023

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.3.1.

BOSH MUHARRIR:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y. f. d., dotsent

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Mas'ul muharrir: N. Ramazonov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, Y. Mahmudov, Y. Yarmolik,
F. Muhammadiyeva, Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Veb-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 29.04.2023-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 21,4 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 19.

TDYU tipografiyasida chop etildi.